

L'ARISTOCRÀCIA BARCELONINA AL REGNAT DE CARLES II. PRIMERA APROXIMACIÓ

per *Montserrat Ribot i Iglesias*

Introducció

Ja el 1936 Lucien Febvre i Marc Bloch afirmaven que per conèixer el fenomen de la noblesa i captar la seva originalitat nacional era necessària una ciència de la diversitat i per tant una anàlisi local. A Catalunya no disposem de treballs globalitzadors. El tipus de bibliografia més nombrosos respòn a una antiga tradició iniciada pels genealogistes i que té avui continuadors amb individus pertanyents a l'aristocràcia, els seus horitzons són però entroncaments i filiacions dels vells llinatges. Els darrers anys el panorama historiogràfic ha millorat notablement. Elaboracions pioneres foren les de Joan Reglà i J. Elliot, prosseguides per historiadors anglosaxons com James Amelang i Henry Kamen.

Prenent com a base la noció de grup dominant, he emprès l'estudi del sector nobiliari de la societat barcelonina de la segona meitat del sis-cents partint d'una sèrie de qüestions. En primer lloc desitjava veure sobre el terreny el significat d'aquella expressió encunyada per Elliot «aristocràcia provincial», quin era el seu sentit a la Catalunya de Carles II. La segona directriu consistia en investigar fins a quin punt l'aristocràcia barcelonina era representativa de la catalana en general. També com l'accés en massa cap a l'estament nobiliari incidí en la natura i composició del grup aristocràtic i a la vegada quin grau assolí el procés d'integració entre noblesa i ciutadania honrada. Respecte a les bases materials em preguntava com va viure aquest sector la crisi econòmica i la parcial o relativa recuperació del Principat. La visió dels con-

temporànis, nobles o no, dels qui regien la seva societat i fins a on responia la literatura dels tractadistes al canvi en la funció pública era també objecte d'atenció. La incidència del 1640 sobre l'aristocràcia i l'impacte de la unió amb Castella completaven el conjunt.

Fonts i estructuració del treball

Per donar resposta a aquestes hipòtesis, he emprat documentació de cinc centres: l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Institut Municipal d'Història, la Biblioteca de Catalunya, l'Arxiu de Protocols i l'Arxiu Episcopal de Barcelona. D'entre les fonts utilitzades vull destacar la localitzada a l'A.C.A., la secció de la Generalitat, sèrie G, que classifica un bon nombre de volums referents al Braç Militar. Pot parlar-se del *Llibre Verd*, del *Dietari de Deliberacions del Bras Militar*, els *Memorials dels Diputats als seus successors*, el *Registre d'insaculacions i defuncions de Diputats*, la *Relació dels sous dels membres de la Diputació*, el *Llibre de la Confraria de Sant Jordi, Fes de Baptisme, vida i defunció*, *Capitols matrimonials*, donen un marc que s'exten des d'elements de caire polític-social, passant per d'altres de composició de l'estament i fins i tot culturals. Si això eren els fonaments hi havia buits evidents que calia omplir amb altres fonts i així encara que seguint les directrius, el que era mentalitat i vida colectiva ho he efectuat amb material procedent de l'Arxiu Episcopal: *Testaments i causes pies*, el *Communium* i el *Gratiarum* i el comprés en els fullets Bonsoms que encara essent molt divers indicava les línies d'actuació en l'experiència festiva, educativa i també religiosa.

De la documentació del Consell d'Aragó n'he extret una temàtica molt concreta: lligalls sobre *Cavallerats*, *Nobleses i Ciutadanes* i d'aquest 175 peticions d'ennobliment, *Cartes de negociació de Catalunya* en moments que semblaven claus en la preocupació de l'aristocràcia, també *Insaculacions* i *Contrafaccions instades pels diputats*.

Per l'anàlisi de la noblesa inserta al municipi he recollit documentació de l'Arxiu Municipal d'Història amb el *Registre de Deliberacions del Consell de Cent*, el *Registre de Lletres Closes* i *Manuscrits Municipals diversos* en el període de 1600-1621 i 1665-1700.

L'estudi de les bases materials de l'estament militar em conduí a la

recerca de fonts notariales: *Testaments*, *Capítols matrimonials*, *Llibres de Capbreuació* i *Llibres de Negocis*. Tot aixó amb un mètode de buidat més o menys sistemàtic de la documentació i el tractament estadístic quan semblava adient.

El treball, d'acord amb els plantejaments inicials i el material recollit, quedà estructurat en quatre parts. La primera de les quals tituló *Concepte i composició de l'estament nobiliari català*, en aquesta m'interesso pel pensament coetani sobre l'aristocràcia a la Corona d'Aragó comparada amb la de Castella i inclosa en un context més global de pensament europeu a la vegada que matisat pels intents i definicions d'un grup paranobiliari, el dels ciutadans honrats. Pot advertir-se com a Catalunya es fan servir paràmetres paral·lels en la recerca de la legitimació de la superioritat nobiliaria, sigui raça, virtut o lletres, els tres recursos més emprats no assoleixen un nivell d'aprofundiment similar al de d'altres indrets com el castellà o italià.

La composició de l'estament nobiliari català fa èmfasi en l'aspecte numèric, insert en el quadre general de la mobilitat del període i veient com mentre la majoria de les capes socials mantenen una forma horitzontal, els estrats superiors ho fan d'una forma vertical. Especial atenció es fa al punt de la inflació d'honors on s'examinen les queixes per part de la noblesa tradicional del 1680 al 1682 i del virrei i el Consell d'Aragó, amb molt poc efecte. El ritme de la mateixa també és analitzat cercant les possibles etapes i veient com es produeix un clar procés urbanitzador de la noblesa catalana.

L'anàlisi de les condicions econòmiques, en que es movia el braç militar barceloní, és objecte de la segona part. Un marc jurídic molt precís amb orígens a la clàusula de *melioratio* o millora el segle XI, una evolució progressiva fins arribar el 1585, les Corts de Montsó, a on es dona un pas definitiu el sistema de l'hereu condicionant la transmissió de la propietat nobiliaria. Reviso amb atenció diversa les fonts d'ingressos de l'estament. Terra, drets de propietat senyoriales, censals i d'altres menys tradicionals com propietat urbana, comerç i sous d'organismes oficials. També les despeses i les causes que motiven les dificultats econòmiques d'aquest grup.

L'estudi de la funció polític-social de la noblesa, tercera part, la faig en una doble perspectiva: el seu enmarcament en el municipi i la dialèctica entre noblesa i ciutadania honrada entorn els mecanismes de

govern municipal i en quina forma es produeix l'aristocratització de l'ens local barceloní. Aquest llarg procés s'inicia el segle XV i finalitza el segle XVIII. La data de 1621, fita que palesa un bon nombre de tensions i rivalitats, i els condicionaments del control insaculatori des del 1653 seràn aspectes claus.

La segona directriu la destino a la noblesa barcelonina com a classe dirigent del Principat, és a dir, a una anàlisi de l'estament en un conjunt més ampli, amb problemes que el vinculen a la globalitat de Catalunya com a entitat política i enfocant-ho des d'una òptica en que prima el govern intern. Les qüestions bàsiques de preocupació en els 35 anys analitzats, prenent com a esquema el donat pel *Dietari del Braç Militar*, són per una banda els esdeveniments provocats pels enfrontaments amb França i això comporta tot un seguit de problemes, necessitats de defensa, fortificació, contribució i problemàtica dels allotjaments i les friccions amb els municipis. Un altre gran tema és l'actitud davant la lluita política de Joan Josep d'Austria. En tercer lloc hi ha un assumpte de caire eminentment social: la revolta de 1688, els objectius nobiliaris són rebutjar-la i comunicar al rei la seva fidelitat. Certament, les institucions d'autogovern es mantenen, però els qui les dirigien eren controlats des de la Cort mitjançant el Consell d'Aragó, d'una forma més subtil en el camí vers l'uniformisme, que l'utilitzat per Olivares però també efectiu.

Diferents aspectes de la vida col·lectiva de l'estament formen la quarta part en la qual s'estudia l'educació nobiliària, la persistència de l'ideal medieval íntimament unit als seus orígens guerrers es plasma en la Confraria de Sant Jordi. (Referent a aquest tema pot trobar-se ampliat a les *Actes del Primer Congrés d'Historia Moderna de Catalunya* vol. I, p. 463-471, sota el títol «La Confraria dels Cavallers de Sant Jordi en sus últimos tiempos».) L'art de viure que formen educació i associació festiva acaba de matisar-se amb l'anàlisi dels trenta-cinc documents del jurista Antoni de Vilaplana que són il·lustratius d'una fórmula de comportament aristocràtic.

Conclusions

Barcelona, com a ciutat, no tan sols dominava el Principat per la presència de les institucions polítiques claus sino també per residir-hi, durant el regnat de Carles II, un important nucli, quantitativament i qualitativament representatiu, de la noblesa catalana i en un nivell tan elevat que no dubtem en assenyalar l'equivalència d'aristocràcia catalana amb aristocràcia barcelonina i aixó per dos motius: el primer, per la indicació de les confirmacions de privilegis que, ens donen una proporció d'un 62% i les peticions d'ennobliment que procedeixen majoritàriament d'individus afincats a la capital i, segon, per les transmissions d'herència o d'altres donacions que mostrant les successions fan palesa com en el pas d'una o dues generacions s'han traslladat a la Ciutat Comtal des del noble titulat pirinenc fins al propietari d'un senyoriu amb baixes rendes. Culmina així un procés urbanitzador iniciat a començaments del sis-cents seguint una dinàmica general europea.

Les oportunitats són superiors en un municipi de grans proporcions però no tots en gaudiran de la mateixa manera. Dos sectors assoliran les possibles disponibilitats al seu servei: nobles titulats i ciutadans honrats. Aquests darrers absorbiran les antigues funcions de la noblesa menor; cavallers, militars o doncells, resten en un segon terme. L'hora d'aquella aristocràcia sorgida el segle XI, ha passat. Serà substituïda per una categoria d'origen burgès que dubto en qualificar de nobiliaria, doncs si bé té uns defensors teòrics, en la visió dels contemporanis no tenia el dret indiscutit a gaudir dels mateixos privilegis i així pot constatar-se amb el problema dels allotjaments de soldats, quan els enfrontaments amb les universitats es plantegen amb els doctors, que gaudien de privilegi militar, i amb ciutadans honrats, però mai amb un noble propiament dit; això significa que la majoria de la població creia que aquests privilegis, determinats i que repercutien de forma important, tan sols podien ser fruites pels més alts estrats de l'estament militar, ja que la tradició els hi atorgava, però no semblaven disposats a permetre que els detentessin aquells que tenien orígens similars als seus, i que, per circumstàncies diverses, havien ascendit feia relativament poc temps en l'escala social. Això ens mostra la disfuncionalitat entre les conceptualitzacions teòriques i la realitat quotidiana. Els tractadistes intentarien respondre als canvis incorporant nous aspectes tals com la virtut

i les lletres als antics de raça i valor militar. En aquest debat de la legitimitat social de la noblesa es contraposen doncs dues posicions que podríem anomenar jurídica i moral: la primera fortament racista amb la seva teoria de la transmissió de qualitats per la sang; la segona, d'arrels clàssic-renaixentistes, que intentaren basar la veritable noblesa en qualitats personals no heretades. En realitat, ambdues es barregen i creiem no són més que noves formulacions amb les que emparar conceptualment, en el segon cas clarament, a nous sectors incorporats, els quals, per incidència de tota una corrent cultural de tints renaixentistes, passaran a completar el bagatge cultural de l'aristocràcia tradicional.

Una de les qüestions plantejades a l'inici del treball era el còm i el perquè la noblesa permeté l'accés en massa a les seves files. Realment, pensavem que aristocràcia tradicional i «aristocràcia cívica», es dirigien a l'amalgama que no pas a la fusió, però la seva marxa era desigual: mentre la noblesa es resignava a una infiltració, doncs no existeix altra expressió per a definir la seva posició, l'aristocràcia cívica pretenia una inundació, utilitzant els termes emprats per Chaussinand Nogaret en l'anàlisi de les relacions nobles-burgèsia. A més a més la unió d'ambdós grups no devia ésser tan íntima quan varen romandre legalment diferenciats, oposant-se així a d'altres ciutats europees a on es creà una aristocràcia urbana única.

Les reaccions a les concessions d'honors en massa, recurs essencial de la Corona per percebre ingressos, a la vegada que mitjà per captar i controlar els sectors dirigents de la societat catalana, provocaren reaccions per part dels nobles antics, però les seves protestes tindran poc efecte. Les concessions tan sols es detindran després de la revolta del 1688. Motiu?: el temor als aldarulls populars, que podrien repetir-se si es feia exempt a un nombre tan elevat d'individus, amb tot i que ja el 1671 un reial decret decidí la creació de ciutadanes honrades previ rebuig de l'exenció d'allotjaments, que no van tenir efecte fins la dècada dels noranta.

La revolta de 1640 tingué uns resultats selectius sobre la classe dirigent del Principat; el control de les insaculacions del Consell de Cent, a on la noblesa hi participava des del 1621, i de la Diputació del General, institucions fonamentals del poder polític català, varen condicionar que la vella noblesa i la de recent creació deguessin a la Corona el seu poder o ascens social, així es creava una base social totalment adic-

ta a la monarquia hispànica. Determinats individus o famílies dominaren aquests organismes des del 1652 al 1700; la permanència d'una sèrie de noms en tots els assumptes d'importància és una constant. La imbricació de parentiu i afinitat política, quan la clau mestra és la fidelitat a Carles II, faran esdevenir l'aristocràcia barcelonina un grup dominant homogeni. La conservació de la preeminència social està molt pel damunt de la credibilitat de les propies institucions d'autogovern.

Amb tot, la fidelitat a la dinastia dels Habsburg no creiem s'hagi de confondre amb un augment substancial en el procés de castellanització o que aquest adoptés un ritme distint al d'anteriors etapes. Les grans famílies catalanes s'havien traslladat a Castella en períodes inicials del segle XVII i no és entre 1665-1700 un moment d'especial interacció entre nobles d'ambdues corones, ni de potencial del regne veí per incidir en aquest sentit. A més la documentació ens mostra que per aquests individus la seva pàtria és Catalunya, Espanya és encara un concepte difós i Castella una realitat a la qual apropar-se com a gent política-ment més sensibilitzada, però que a la vegada els frustra en les seves ambicions. En períodes anteriors, en la recerca de la pròpia identitat, la noblesa s'esforçava en justificar la seva diferència combatent l'absolutisme, ara semblen haver renunciat al pressupòsit de la seva singularitat o primitiva llibertat identificant-se amb la nació a que pertanyen i que tracten de servir amb una concepció de dirigents naturals d'aquesta societat estamental. La millor manera de caracteritzar a aquest grup és subratllar la gran capacitat de resistència a qualsevol tipus d'innovació. Els hàbits de violència, seràn substituïts per fórmules més civilitzades, el plet judicial en seria un exemple, una altra causa a la que potser ens hauriem de remetre és la de la impotència dels antics impulsors, els cavallers pirinencs.

La fidelitat a la monarquia, que ja hem esmentat, es palesarà en el molt relatiu recolsament al cop d'estat de Joan Josep d'Àustria o en la lleialtat davant els esdeveniments del 1688, des del començament. Aquesta revolta dels Gorretes que tenia connotacions similars a la del 1640 en la seva dimensió popular, encara que el petit, per no dir nul, suport dels sectors dirigents tallà de manera total. Prenent tot això en consideració comprovem el ple sentit de la frase de Kamen: a Espanya l'absolutisme opçta amb l'ajut de l'aristocràcia, i així fou, almenys a la Catalunya de Carles II, amb l'ajut d'una aristocràcia depurada i fidel a la Corona.

Com a grup dominant, la noblesa retení a les seves mans la majoria dels recursos econòmics. Creà i mantenié un sistema successori lligat a un hereu, lo qual possibilità la reproducció i consolidació dels patrimonis. Les fonts bàsiques d'ingressos segueixen essent la terra i els drets siguin de propietat o senyoriais, adaptats a la conjuntura a través d'una administració efectuada en subhasta. Aconseguirà que pervivessin les velles relacions de producció derivades del règim feudal català i incrementarà la pressió damunt els camperols a través de Capbreus i Concòrdies. Importància essencial tindran en la seva economia com a deutors o creditors, els censals, mètode d'adaptació a uns ritmes econòmics inestables. També hem pogut constatar la no correspondència entre categoria nobiliària i disponibilitats econòmiques, seriosament afectades per un conjunt de factors d'entre els quals en destaquen els drets legítims, les dots pel damunt del tren de vida o les contribucions a l'Estat. En general s'observa un volum d'endeutament menor, almenys en la mostra analitzada, que en el cas castellà.

Aspectes polítics i econòmics formen part d'una globalitat en la qual també intervenen elements culturals. Els atributs culturals que distingien nobles de la gent abastaven àrees tan diverses com el llenguatge, maneres, comportament i fins i tot activitats susceptibles de manifestació pública. Un dels desenvolupaments més significatius de l'època moderna fou la consolidació d'un estil de vida identificat exclusivament amb els membres de l'èlit. I en això participà plenament l'aristocràcia barcelonina.

La instrucció jesuítica, centrada en el Col·legi de Cordelles, els orientà no vers a la preparació professional sinó més aviat a un model general de conducta que intentava difondre: conducta cavalleresca, instrucció constant en llatí o castellà, émfasi en el refinament de l'individu. La participació de la noblesa a la Confraria de San Jordi podem interpretar-la com una faceta més de l'etiqueta del moment, com a símbol d'una societat harmoniosa i instrument de dominació en el marc de l'aparença, que jugaria un important paper en la creació dels mecanismes espontanis d'obediència; com un element en la conformació, en resum, d'una estètica d'acord amb el rang, la qual havia d'ésser mantinguda en tots els àmbits.

En definitiva una aristocràcia que, basada en una estructura social centenària, cercava acomodar-se als nous temps conservant la seva preeminència.